

„Seni“ ir „nauji“ inkunabulai iš Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių fondo

Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ-VERBICKIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. v.verbickiene@lnb.lt

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomi 86 inkunabulai. Straipsnyje jie aptariami dėmesį telkiant į jų autorius, leidėjus, išleidimo vietą, tematiką, iliustracijas, įrišus ir nuosavybės ženklus. Iš bendros apžvalgos išskiriant įdomesnes, retesnes laidas, išryškėja bibliografinės inkunabulų ypatybės. Atskirai apžvelgiami jokiame kataloge ar sąraše nepaminėti 6 ir kataloguojant XVI a. knygas straipsnio autorės identifikuoti 9 inkunabulai.

Reikšminiai žodžiai: knygotyra; inkunabulai; nuosavybės ženklai; medžio raiziniai; įrišai.

Įvadas

Inkunabulai (lot. *incunabula* – lopšys, vystyklai) yra nuo spaudos išradimo (apie 1440 m.¹) iki 1500 m. gruodžio 31 d. (imtinai) išleistos knygos. Pradžia siejama su vokiečių spaustuviniu, spaudos renkamaisiais spaudmenimis išradėju Johannesu Gutenbergu (apie 1399–1468) ir jo garsiąja „42 eilučių Biblija“ (1456). Pabaiga nustatyta remiantis vienu pirmųjų inkunabulų katalogų, kuriame suregistruotos pirmosios knygos iki 1500 m. – tai vokiečių bibliotekininko Johanneso Sauberto (1592–1646) *Catalogus librorum proximis ab inventione annis usque ad A. C. 1500 editorum*, išėjęs kaip jo *Historia bibliothecae Noribergensis* („Niurnbergo bibliotekos istorija“, Nürnberg, 1643) priedas².

Lietuvoje esančius inkunabulus yra suregistravęs ir aprašęs Nojus Feigelmanas (1918–2002) kataloge „Lietuvos inkunabulai“ (1975) bei jo papildyme „Lietuvos inkunabulų“ papildymas“ (*Knygotyra*. T. 9, sąs. 1 (1983)) ir Juozas Tumelis straipsnyje „Nauji Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos inkunabulai“ (*Bibliotekų darbas*. 1984, Nr. 12). N. Feigelmano inkunabulų katalogas buvo palankiai įvertintas dviejų mokslininkų: J. Tumelio ir Levo Vladimirovo³. Šiame kataloge inkunabulai aprašyti itin išsamiai: be pagrindinių antraštės duomenų, nurodyta knygos bibliografija, defektai, aprašytos iliustracijos, įrišai bei nuosavybės ženklai. Daug vertingos informacijos suteikia platus įžanginis N. Feigelmano straipsnis „Pirmosios spausdintos knygos“.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – Nacionalinė biblioteka) Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomi 86 inkunabulai⁴ (tomus skaičiuojant kaip atskirus vienetus). Iš jų 62 aprašyti N. Feigelmano kataloge, 5 – N. Feigelmano inkunabulų katalogo papildyme, 4 – J. Tumelio straipsnyje, 6 nepaminėti jokiame kataloge, o 9 nustatyti straipsnio autorės kataloguojant XVI a. knygas. Iš 62 minėtų inkunabulų 12 N. Feigelmano kataloge pažymėti kaip priklausantys Knygų rūmams, o 3 – asmeninei Edmundo Laucevičiaus bibliotekai. 1992 m. Knygų rūmus prijungus prie Nacionalinės bibliotekos, jiems priklausę inkunabulai buvo perduoti Retų knygų ir rankraščių skyriui. E. Laucevičiaus bibliotekos knygas Nacionalinei bibliotekai 1995 m. dovanojo Lietuvos dailės muziejus.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių fondo inkunabulus, dėmesį telkiant į jų autorius, leidėjus, išleidimo vietą, tematiką, iliustracijas, įrišus ir nuosavybės ženklus. Bendrai visus Lietuvos inkunabulus išleidimo vietos, kalbos, turinio, kilmės atžvilgiu yra aptaręs N. Feigelmanas įvadiniame „Lietuvos inkunabulų“ straipsnyje, savo apžvalgą siedamas su tuometiniu kultūriniu kontekstu. Straipsnyje, remiantis šio mokslininko įžvalgomis, Nacionalinės bibliotekos inkunabulai apžvelgiami išsamiau, išskiriant įdomesnes, retesnes laidas. Straipsnyje taip pat remiamasi L. Vladimirovo knyga „Knygos istorija“ (1979), kur išsamiai aptartos bibliografinės inkunabulų ypatybės. Be to, aptariami jokiame kataloge nepaminėti 6 ir 9 „nauji“

inkunabulai, atskirai telkiantis ties jų tematika, autoriais, o fizinės ir bibliografinės ypatybės bei nuosavybės ženklai minimi bendroje inkunabulų rinkinio apžvalgoje.

„Seni“ inkunabulai

Vieni įspūdingiausių inkunabulų, išsiskiriančių iš kitų savo turiniu bei iliustracijų gausa, yra vokiečių humanisto Sebastiano Branto (1457/8⁵–1521) satyra *Stultifera navis* („Kvailių laivas“; orig. *Das Narrenschiff*, I leid., Basel, 1494), išjuokianti visuomenės ydas, ir vokiečių istoriko, gydytojo Hartmano Schedelio (1440–1514) *Liber croniarum* („Kronikų knyga“, I leid., Nürnberg, 1493) – pasaulio istorija nuo jo „pradžios“ iki XV a. pabaigos. Populiariausią S. Branto kūrinį „Kvailių laivas“ yra išsamiai aptarusios Jolita Steponaitienė ir Lina Pukštaitė⁶. Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomas lotyniškas vokiečių humanisto Jakobo Locherio (1471–1528) 1497 m. vertimas *Stultifera navis*, spausdintas Baselyje Johanno Bergmanno von Olpe (apie 1455–apie 1532). Tai vienintelis S. Branto „Kvailių laivo“ egzempliorius Lietuvoje, tačiau defektinis – trūksta nemažai lapų ir 7 medžio raižinių bei suplyšusi vadinamojo „vienuolių“⁷ (neaptraukti mediniai viršeliai su rudos odos nugarėle) įrišo nugarėlė. Knyga priklausė Wallenrodtų bibliotekai Karaliaučiuje, tai liudija šios bibliotekos ekslibrisas ir paties jos įkūrėjo Martino von Wallenrodto (1570–1632) rankraštinis įrašas.

Schedelio kroniką N. Feigelmanas yra apibūdinęs taip: „Meniniu požiūriu ši knyga priklauso prie stambiausių ir įdomiausių inkunabulų, turi 1809 medžio raižinius, vaizduojančius Europos miestus bei įvairius istorinius asmenis.“⁸ Ji išleista dviem variantais – vokiečių ir lotynų kalbomis. Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugomas egzempliorius lotynų kalba⁹ (tokį patį egzempliorių turi ir Vilniaus universiteto biblioteka (toliau VUB)). Jame (lap. CCLXXIX verso–CCLXXX) pateiktas Lietuvos aprašymas, o šalis iliustruota fantastiniu miesto vaizdu, pritaikytu šioje kronikoje dar ir kitiems miestams. Lietuvos vardas *Littav* paminėtas ir kronikoje esančiame Europos žemėlapyje (lap. CCXCIX). Nacionalinės bibliotekos Schedelio kronika nuo VUB esančios skiriasi tuo, kad po lap. CCXLVIII įrišti 4 lapai iš geografų Sansonų (tėvo Nicolas Sansono (1600–1667) ir sūnaus Nicolas Sansono (1626–1648)) XVII a. atlasų. Paminėtina, kad jai trūksta pradžios, kai kurių pabaigos lapų, taip pat nemažai lapų yra defektiniai, sugadintas ir įrišas – trūksta viršutinio aprauko oda medinio viršelio ir nugarėlės. Ji priklausė keliems savininkams – pirmiausia Chelmo stalininkui Aleksandrui Stanislovui Rykovskiui (rankr. įrašas lape CCXCVIII verso: *25 Augusti Anno 1690 [...] Alexandr. Stan. De Ryky Rykowsky Dapifer Culmensis*), vėliau Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekai (spaudas: *Библиотека Виленской Р.К. Епархіальной Семинаріи*

bei spaudas: *S. Georgium Seminarium Dioecesanum Vlnense*).

Daugiausia tarp inkunabulų religinio turinio knygų. Iš jų minėtinos dvi lotyniškos Šv. Rašto laidos (1480 ir 1497), leistos stambiausio Niurnbergo spaustuvininko Antono Kobergerio (apie 1440–1513), bei vokiečių dominikono metraštininko Konrado von Halberstadto jaunesniojo (m. po 1355) Šv. Rašto konkordancijos (*Concordantiae biblicorum*, [iki 1481]) – pagal abėcėlę sutvarkytas Šv. Rašto žodžių bei posakių sąrašas, nurodant jų vietą (Nacionalinės bibliotekos egzempliorius defektinis – be pradžios ir pabaigos). 1497 m. Šv. Raštas išleistas 4 tomiais – Nacionalinė biblioteka turi tik trečiąjį tomą su prancūzų ezegeto pranciškono Nicolaus de Lyra (apie 1270–1349) komentarais.

Iš religinių knygų svarbus yra mišiolas. Mišiolus sudaro Šv. Mišių tekstai kiekvienai bažnytinių metų dienai ir Šv. Mišių laikymo taisyklės. Inkunabulų rinkinyje saugomas Bazelio mišiolas (*Missale Basiliense*), išleistas 1485 m. garsaus Bazelio spaustuvininko Nikolaus Kesslerio (m. po 1519). Turint omeny, kad iki XVI a. visa Katalikų bažnyčia neturėjo bendro mišiolų (jo reformomis užsiėmė Tridento bažnytinis susirinkimas, vykęs su pertraukomis 1545–1563), Bazelio mišiolas turi tris mišiolui būdingas svarbiausias dalis: *Proprium Missarum de Tempore* – kilnojamų švenčių ir šventadienių Šv. Mišios; *Proprium Missarum de Sanctis* – atskirų šventųjų Šv. Mišios pagal liturginius metus; *Commune Sanctorum* – įvairios Šv. Mišios¹⁰.

Dar viena svarbi liturginė knyga – gradualas (*Graduale Romanum* arba *Graduale dominicanum*), pasirodęs Venecijoje 1500 m. Lietuvos inkunabulų kataloge N. Feigelmanas pagal kolofoną nurodo 1499 m. rugsėjo 28 d. datą (žr. nr. 179 įrašą), nors antraštinis lapas yra su 1500 metų data. Ši liturginė knyga parengta italų muzikos teoretiko pranciškono Franciscus de Brugis (m. apie 1516) ir išleista Johanno Emericho spaustuvėje knygų pardavėjo (nuo 1509 m. spaustuvininko ir leidėjo) Lucantonio Giunta (1457–1538) lėšomis. Gradualas (lot. *graduale*, iš *gradus* – pakopa) yra katalikų liturginis giesmynas, kuriame surašytos choralinės Mišių giesmės, sudėliotos atsižvelgiant į bažnytinius metus. Pirmieji spausdinti gradualai buvo išleisti XV a. pabaigoje Vokietijoje¹¹. Kaip būdinga gradualams, melodija užrašoma neumomis (t. y. kvadratinės natos rašomos ant keturių linijų) (žr. 1 iliustraciją). Šiuo aspektu ypač svarbus yra prancūzų teologo, filosofo Jeano de Gersono (1363–1429) teologinis traktatas *Collectorium super magnificat* („Traktakas apie šlovinimą“, Esslingen, 1473), nes jame pateikiama ankstyviausia muzikinė notacija¹². Jo lape [6] recto (veikalas yra nepaginuotas ir nesignatūruotas) yra penkios kvadratinės natos, tačiau dar be išraižytų keturių linijų – jas galima numanyti.

Dñica. j. de aduētū. I

D te leuauī animā
meaz: de^o meus ī te
p̄si dō nō eru bescā neqz irride
ant me inimicā me ī tenī vnīuer
si q te expectāt nō p̄sun dent. p̄s
Uias tuas dñe d̄mōstrā mibi ⁊ se
mitas tuas edoce me ⁊ Gloria

Introitus.
Et nō immo: rep̄at̄ introitus
Ad te le. ⁊ sic mod̄ rep̄at̄ d̄i
tro. suaf
p̄ totū an-
tro. d̄i
Et post
tro. d̄i in
fest. dup.

1 iliustracija. Pirmoji ornamentinė raidė ir neuminė notacija (*Graduale Romanum*, Venezia, 1500)

Iš religinių žanrų minėtinas ir pamokslas – jis buvo ypač populiarus ir vėlesniais amžiais. Viduramžiais aktyviausi pamokslininkai buvo elgetaujantys ordinaai (dominikonai, pranciškonai, augustijonai). Pasak lenkų istoriko Jerzjo Kłoczowskio, „XIII a. itin populiarūs tapo pamokslų rinkiniai, sudėlioti sekmadienių ir švenčių ciklais, sudaryti arba pagal pagrindinį liturginį ciklą, arba pagal iškilmes šventųjų garbei ir atitinkamai vadinami *de tempore arba de sanctis*.“¹³ Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje gausu įvairių autorių pamokslų rinkinių – tai vokiečių teologo Johannes Herolto (1380 ar 1390–1468), vokiečių vienuolio pranciškono Johannes de Werdena (m. apie 1330), italų dominikono Leonardo de Utino (1400–apie 1470), pranciškono Michaelio de Hungaria (J. Tumelis bei kai kurie inkunabulų katalogai nurodo kitą autorių – vengrų pranciškoną Osvát Laskai (apie 1450–1511)), italų pamokslininko Servasanto da Faenza (1220/30–apie 1300), vengrų scholastiko pranciškono Temesvári Pelbárto (1435–1504), ispanų dominikono šventojo Vicento Ferrero (1350–1419) veikalai. Pastarasis pamokslininkas buvo vienas garsiausių anų laikų pamokslininkų: „visur laukiamas daugiataktantinių minių, šis stebukladarys visiems sukeldavo siaubą pamokslais apie atgimusį Antikristą bei artėjančią pasaulio pabaigą.“¹⁴

Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje yra taip pat garsių antikos, Bažnyčios tėvų bei viduramžių autorių veikalų, nepradusių aktualumo iki šių dienų. Tai Bažnyčios istoriko Cezarėjos vyskupo Eusebijaus (*Eusebius Caesariensis*; apie 263–apie 340) svarbiausias veikalas *Ecclesiastica hystoria* („Bažnyčios istorija“, 1500), šv. Augustino (354–430) veikalai *De civitate Dei* („Apie Dievo valstybę“, 1490) ir *De Trinitate* („Apie Trejybę“, 1490), šv. Bonaventūros (apie 1217–1274) *Opuscula* („Raštai“, 1489; 1495; 1500), šv. Tomo Akviniečio (apie 1225–1274) svarbiausias veikalas *Summa theologiae* („Teologijos sąvadas“, 1496), jo mokytojo Alberto Didžiojo (*Albertus Magnus*; apie 1193–1280) ir Bažnyčios tėvo šv. Jeronimo (*Hieronymus*; apie 347–419/20) veikalai. Taip pat minėtini popiežių Bonifacijaus VIII (1235–1303) ir Clemenso V (1264–1314) dekretai. N. Feigelmanas iš Nacionalinėje bibliotekoje saugomų inkunabulų išskiria popiežiaus Pijaus II (1405–1464) privačius laiškus *Epistolae familiares*

(Lyon, 1497; VUB turi ankstesnę 1484 m. laidą Vokietija). Ši knyga anksčiau priklausė kolekcininkui E. Laucevičiui (1906–1973).

Tarp Nacionalinės bibliotekos inkunabulų yra keletas, kurie retai aptinkami net turtingiausiose pasaulio bibliotekose. Ir N. Feigelmanas, ir J. Tumelis mini italų pranciškono Niccolò da Osimo (m. apie 1454) *Supplementum Summae Pisanellae* („Pisanellos sąvado papildymas“) nurodydami, jog šis veikalas išleistas Milane 1494 m.¹⁵ Tačiau remiantis elektroninėmis vokiečių bibliotekomis nustatyta, jog šis veikalas buvo išleistas 1488 m. Niurnberge, Antono Kobergerio spaustuvėje. Pirmieji išleidimo duomenys tikriausiai paimti iš kolofono (nors data perskaityta neteisingai), kuriame teigiama, jog autorius savo veikalą rašė Švč. Marijos Angelų Karalienės vienuolyne šalia Milano ir baigė jį 1444 m. lapkričio 28 d.¹⁶ Niccolò da Osimo veikalas, kaip moralinės teologijos terminų žodynas, yra pranciškono vienuolio Astesano (*Astesanus*; m. apie 1330) veikalo *Summa de casibus conscientiae* („Sąvadas apie sąžinės reikalus“), parašyto XIV a., papildymas. Jis buvo ypač populiarus tarp dvasininkų ir sulaukė mažiausiai 22 laidų XV a. pabaigoje¹⁷.

Inkunabulų antraštės ir leidybiniai duomenys

Inkunabulų nustatymą, katalogavimą sunkina ta aplinkybė, kad jie buvo leidžiami be išsamaus antraštinio lapo, nurodant tik knygos antraštę ir autorių. Leidybiniai duomenys – spausdinimo vieta, data, spaustuvininko vardas, kartais jo ženklas *signetas* – buvo nurodomi kolofone, turėjusiame antraštinio puslapio elementus (žr. 2 iliustraciją). Jame dažnai buvo pateikiama ir knygos antraštė, autorius ir būdavo, ir nebūdavo paminėtas. Pirmosios spausdintos knygos perėmė rankraštinųjų knygų bruožus, kuriose visi įprasto antraštinio lapo duomenys būdavo pateikiami pabaigoje. Tačiau inkunabulai buvo išleidžiami iš viso nežymint jokių leidybinių duomenų. Pasak N. Feigelmano, „tokie „nefirminiai“ inkunabulai sudaro apytikriai pusę viso jų kiekio, daugiausia jų pasirodė pirmaisiais spaudos dešimtmečiais.“¹⁸ Tada duomenis tenka nustatinėti pagal spaustuvių šriftą, popierių, įrišą, apkaustymus ir kitus duomenis¹⁹.

Fol. CLXXVIII.

fames p̄nunciāt. z ab hereditate repellūt. ¶ Cap̄lo. XIII.
¶ *Domos incendēs gratis vel odio alicui⁹ excōmunicet. xliij. q. viij. c. pessimā.*
Destimā siquidē z horrendā incendioꝝ maliciā auctori-
tate dei z beatoꝝ petri z pauli oimodo detestamur: et
interdicim⁹: hec etenim pesti⁹ z vastitas hostil' oēs alias
dep̄datiōes exsuperat: q̄ q̄nto p̄fo dei sit dānosa: z q̄ntū detrimē-
tum aīab⁹ z corporib⁹ inferat nullus ignorat. Assurgendū est
igif z oimodo laborandū: vt tāta clades z tāta p̄nicies p̄salu-
te populi eradicez z extirpez. Si quis ergo post hui⁹ nfe cō-
stitutionis p̄mulgationē malo studio siue odio: siue vindicta
ignes apposuerit: vel aponi fecerit z appositorib⁹ p̄cellū scient
et auxiliū tribuerit: excōmunicet: et si incendari⁹ mortuus
fuerit ecclesiastica careat sepultura: nec absoluator nisi prius
dammū cui intulit: scdm facultatē restituar: z se vltterius emē-
dauerit zc̄:

Reuerendi peritissimiq; iuris consulti Juonis pa-
normie charnotensis epi cōmēdatissimi: de varia scri-
pturaz distinctione (diuina opitulante gra) Exp̄ssis
Ab̄baelis furter elaborata. Anno fructifere incarna-
tionis. M. CCCC. XCIX. Ab̄ensis ab̄artij die sexta.
Feliciter exp̄liciunt.

2 iliustracija. Prancūzų teologo Yves de Chartres (apie 1040–1116) *Liber decretorum, sive Panormia* ([Basel], 1499 kovo 6 ir 7) kolofonas bei spaustuvininko Michaelio Furterio (prieš 1483–apie 1517) ženklas

Inkunabulų išleidimo data (jeigu ji yra) pateikiama nurodant dar ir mėnesį bei dieną. Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje anksčiausiai išleistos knygos yra dvi – prancūzų teologo Jacques'o Legrando (apie 1365–1415) enciklopedinio pobūdžio įvairių antikos rašytojų, poetų, oratorių raštų rinkinys *Sophologium* („Sofologija“, Köln, iki 1473 rugsėjo 29; Nacionalinė biblioteka turi ankstyviausią šio veikalo laidą, VUB turi apie 1476 m. ir 1495 m. laidas). Ši knyga yra defektinė (trūksta antraštinio lapo) bei išleista nenurodant leidybinių duomenų – jie pateikti pagal N. Feigelmano katalogą (žr. nr. 282 – spėjamas spaustuvininkas yra Alberto Didžiojo veikalo *De virtutibus* („Apie dorybes“, 1473) leidėjas Johannes Solidi). Kita taip pat 1473 m. knyga yra minėtas Jeano de Gersono teologinis traktatas *Collectorium super magnificat*, pasirodęs Vokietijoje, Esslingene, Konrado Fynerio spaustuvėje. Paminėtina, jog Bodlio (Bodleian) bibliotekos inkunabulų kataloge (*A Catalogue of Books Printed in the Fifteenth Century Now in the Bodleian Library*. 2005, t. 6) nurodomi kitokie šios knygos išleidimo duomenys – Strasburge, Heinricho Eggesteino (apie 1415–po 1488) spaustuvėje (žr. nr. G-112).

Daugiausia inkunabulų (55) yra išspausdinta Vokietijoje: 26 – Strasburge, 11 – Niurnberge, 7 – Kelne, Augsburg, Špejeryje ir Ulme – po 2, o Tiubingene, Leipcige, Eslingene, Reutlingene – po 1 knygą. Vokietijos miestai Strasburgas, Niurnbergas, Kelnas, Leipcigas buvo vieni didžiausių XV a. knygų leidybos centrų²⁰. Strasburgas XV a. priklausė Vokietijai – buvo laisvasis imperijos miestas, o 1681 m. atiteko Prancūzijai. Daugiausia inkunabulų išleido Strasburgo spaustuvininkai Martinas Flachas (m. 1500) – 7 knygos ir Georgas Husneris (m. 1505) – 9 knygos. 9 inkunabulus išleido stambiausias Niurnbergo spaustuvininkas Antonas Kobergeris (apie 1440–1513). Vienas žinomiausių jo leidinių – minėta Hartmano Schedelio *Liber chronicarum*. Italijoje išspausdinta 12 inkunabulų, iš jų Venecijoje – 9, mieste Brescia – 2, Romoje – 1. Iš 9 Šveicarijoje išspausdintų inkunabulų visi yra Bazelio – daugiausia, po tris knygas, išleido garsūs spaustuvininkai Johannes Amerbachas (apie 1441–1513) ir Michaelis Furteris (prieš 1483–apie 1517). Prancūzijoje išspausdinti 8 inkunabulai: 5 – Lione, 3 – Hagenau mieste. Pastaruosius išleido šiame mieste dirbęs vokiečių spaustuvininkas Heinrichas Granas (apie 1450–1523 ar 1527) kartu su taip pat vokiečių leidėju Johannesu Rynmannu (prieš 1475–1522). Kiti Prancūzijos ir Italijos spaustuvininkai įvairuoja. Dviejų inkunabulų, išspausdintų nenurodant leidybinių duomenų, šių duomenų nustatyti nepavyko (apie juos toliau).

Pažymėtina, kad beveik visi inkunabulai parašyti lotynų kalba. Ji XV a. antroje pusėje, taip pat dar ir XVI a. Vakarų Europoje buvo bendra mokslo, literatūros, religijos kalba (prasidėjus Reformacijai, imta daugiau leisti veikalų

nacionalinėmis kalbomis). Retų knygų ir rankraščių skyriaus rinkinyje yra tik viena knyga vokiečių kalba – vokiečių augustijono Stephano von Landskrono (apie 1412–1477) religinis veikalas *Himmelstrasse* („Dangaus gatvė“, Augsburg, 1484), skirtas to meto visuomenei, nemokančiai lotyniškai (XV a. lotyniškai mokėjo dažniausiai tik dvasininkai ir universitetus baigę pasauliečiai). Svarbu pastebėti, jog N. Feigelmanas savo įvardiniame „Lietuvos inkunabulų“ straipsnyje vardydamas kitakalbius inkunabulus nepaminėjo pastarojo²¹.

Iliustracijos

Pasak knygotyrimo L. Vladimirovo, XV a. knygų iliustracijos dažniausiai buvo medžio raižiniai²². Inkunabulai nepasižymi iliustracijų gausa. Dažniausiai inkunabuluose, kaip būdinga senajai knygai, pirmoji teksto, pastraipos raidė yra ornamentuota: „Spausdinamas buvo tik tekstas, o inicialams ir miniatiūroms buvo paliekama tuščios vietos. Juos nupiešdavo miniatiūristai, iliuminatoriai ir rubrikatoriai.“²³ Dažniausiai pirmosios raidės yra paryškintos mėlyna arba raudona spalva. Vis dėlto dažniau inkunabuluose vietoj pirmųjų raidžių yra likusios tuščios vietos. Dabar galima tik spėlioti, kokios buvo to priežastys.

Iš Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinio iliustracijų gausa ir įvairovė, kaip jau buvo minėta, ypač išsiskiria Schedelio „Kronika“ bei Branto „Kvailių laivas“. Schedelio kronikai iliustracijas kūrė garsaus vokiečių dailininko Albrechto Dürerio (1471–1528) mokytojai Michaelis Wohlgenuthas (1434/1437–1519) ir Wilhelmas Pleydenwurffas (m. 1494), taip pat pats Düreris. Pirmieji du dailininkai nurodyti kolofone, trečiasis nustatytas remiantis minėtu inkunabulų katalogu *A Catalogue of Books Printed in the Fifteenth Century Now in the Bodleian Library Books* (nr. S-108) bei internetine Vikipedijos enciklopedija²⁴.

S. Branto „Kvailių laivas“ turi 117 medžio raižinių, iš kurių 5 kartojasi (Nacionalinės bibliotekos egzempliorius yra defektinis – jam trūksta 7 medžio raižinių). Daugiausia iliustracijų sukūrė minėtasis Düreris. Jo bendradarbiai buvo dailininkai Haintz-Nar-Meister ir Gnad-her-Meister²⁵, taip pavadinti pagal ant jų medžio raižinių esančius užrašus „haintz Nar“ (egzemplioriui trūksta šio lapo su užrašu) ir „gnad her“ (plg. lap. XIII recto). Kiti dailininkai liko nežinomi.

Šiuo aspektu minėtina ir vokiečių teologo, istoriko, kartūzų ordino vienuolio Wernerio Rolevinco (1425–1502) knyga *Fasciculus temporum* („Laikų samplaika“, 1484, Mokslo akademijos biblioteka (toliau MAB) ir VUB turi atitinkamai 1477 ir 1478 m. šio veikalo laidas) – trumpa pasaulio įvykių chronologija, vadinama ir „istorijos enciklopedija“, sulaukusi dar esant gyvam autoriui trijų laidų bei išversta į flamandų, vokiečių ir prancūzų kalbas²⁶.

Šiame veikale išsiskiria dvi puošnios didžiosios raidės iš augalų motyvų ornamento, nuspalvinto geltona ir raudona spalva, taip pat yra įvairių medžio raizinių, vaizduojančių miestus, pastatus ir kt.

Įvairiais medžio raiziniiais (15 iliustracijų), vaizduojančiais bibliinius veikėjus, jų genealoginius medžius, miestus ir pan., iliustruotas minėtas 1497 m. Šv. Raštas su prancūzų egzegeto pranciškono Nicolaus de Lyra komentarais – Šv. Rašto tekstas išspausdintas lapo centre, o aplink pateikiami jo komentarai. Daugiausia iliustracijų įdėta pranašo Ezekielio knygoje, po vieną Danieliaus knygoje bei 1-ojoje Makabiejų knygoje. Šiame inkunabule aiškiai matyti taip ir likusios tuščios vietos prie raidžių, kurias turėjo paryškinti kita spalva iluminatoriai.

Ypač didelėmis, gražiomis ornamentinėmis raidėmis išsiskiria minėtas gradualas. Šios raidės yra maži medžio raiziniai, tematiškai susiję su giesme; pavyzdžiui, Advento giesmėse vienoje iš tokių raidžių vaizduojama šventoji šeima – Juozapas, Marija ir kūdikėlis Jėzus, kitoje – trijų karalių pasveikinimas ir pan. Pačios raidės raizytos naudojant įvairių augalų motyvus.

Paminėtinas ir mėgėjiško „ilustravimo“ pavyzdys – portretinė graffiti²⁷. Įvairių viduramžiškų pasakojimų rinkinio *Gesta Romanorum* („Romėnų darbai“, išleista pirmojo Kelno spaustuvininko Ulricho Zello (1430–1530) apie 1482–94)) pradžioje (lap. a recto) raudonai ranka paryškintos „O“ raidės centre nupieštas barzdoto vyro veidas (žr. 3 iliustraciją).

3 iliustracija. Portretinė graffiti (*Gesta Romanorum*, [Köln, apie 1482–94])

Kitos fizinės ypatybės (foliacija, signatūra, formatas)

Inkunabulai nebuvo dar paginuoti – „paginacija XV a. dar labai retas reiškinys.“²⁸ Geriausiai atveju buvo pažymėti tik lapai (foliacija). Apskritai ir foliacija XV a. buvo ne tokia dažna, pavyzdžiui, iš „naujų“ aštuonių inkunabulų tik vienas turi foliaciją. Be to, ne visi inkunabulai turi ir signatūras, žymintis kiekvienos neištos knygos sąsiuvinį tam tikra raide, o kiekvieną sąsiuvinio lapą – skaičiumi.

Aptariamų inkunabulų formatai, kaip būdinga pirmosioms spausdintoms knygoms, dažniausiai tik du – *in quarto* ir *in folio*. Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje yra du mažesnio *in octavo* formato egzemplioriai (abu apie 15 cm dydžio): vokiečių katalikų teologo Jacobo Philippi (apie 1435–po 1510) dvasininkams skirtas veikalas *Reformatorium vite morumque et honestatis clericorum saluberimum* („Išganingas dvasininkų gyvenimo ir papročių bei garbės pertvarkymas“, Basel, 1494; įrištas su dviem XVI a. knygomis) bei olandų vienuolio dominikono Engelberto Cultrificis (1430–1492) religinis veikalas *Declaratio et defensorium privilegiorum fratrum mendicantium* („Elgetaujančių brolių privilegijų išdėstymas ir apgynimas“, Köln, 1497), išleistas kartu su trijų skirtingų autorių kūriniiais. Pati didžiausia *in folio* knyga – anksčiau minėtas gradualas – jos dydis 55 cm. Gana didelės yra Schedelio „Kronika“ – 46 cm bei Bizantijos imperatoriaus Justiniano I (483–565) kodeksas *Digesta Iustiniani* (Venezia, 1477) – 45 cm.

Įrišai

XV a. išspausdintų knygų spaustuvininkas arba leidėjas neįrišdavo. „Knygos „pusfabrikatis“, t. y. išspausdinti lapai ir sąsiuviniai, buvo surišami virvute ir taip parduodami. Pirkėjas galėjo įsirišti knygą pagal savo skonį pas amatininką knygrišį. Knygrišystė buvo savarankiškas amatas su savo cechais ir organizacija, kuri saugodavo cecho narių teises ir privilegijas ir drausdavo ne cecho narius, net ir spaustuvininkams, rišti knygas.“²⁹ Senosios knygos įrišimo vietą ir laiką nustatyti nėra lengva, tačiau jos išleidimo vieta ir data neturėtų būti tapatinama su jos įrišimo vieta ir laiku. Tik išsivysčius spaudai, imama rišti ne pavienes knygas, o visą tiražą³⁰.

Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų įrišai labai įvairuoja. Dažniausiai XV–XVII a. knygos įrištos mediniais kietviršiais, aptrauktas oda arba pergamentu, su sagtimis arba raišteliais. Įrišai su sagtimis paprastai būna didelių formatų knygų, tačiau tik keleto knygų yra išlikusios visos sagtys – dažniausiai tebūna jų liekanos ar tik žymės. Vėliau pradėta atsisakyti sunkių medinių įrišų – juos keitė kartoniniai, aptraukti oda arba tik su odos nugarėle. Ant

poros senesnio įrišimo inkunabulų yra išpausti įrišimo metai. Pavyzdžiui, ant Tomo Akviniečio *Summa theologiae* (1496) kietvirčio išpausta „1580“, o ant prancūzų teologo, kanonų teisės specialisto Yves de Chartres (apie 1040–1116) juridinio turinio knygos *Liber decretorum, sive Panormia* („Dekretų knyga, arba Visuma“, [Basel], 1499) kietviršio išpausta ne tik įrišimo data „1547“, bet ir veikalo antraštė. N. Feigelmano inkunabulų kataloge nurodomas apytikslis aptariamų knygų įrišimo laikas amžiais bei jų tarpniais. Paminėtina, kad Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų įrišimai yra gana sudėvėti.

Nepaminėtieji jokiuose kataloguose

Iš 6 neįtrauktų į jokių Lietuvos katalogus ar sąrašus paminėtinas Šv. Rašto fragmentas (1 lapas) – ištrauka iš Kunigų knygos (Strasburgas, 1482). Inkunabulų fragmentai pagal priimtą XV a. leidinių apskaitą laikomi savarankiškais saugojimo vienetais³¹. Šio fragmento išleidimo duomenys pateikti pagal lape pieštuku užrašytus duomenis.

Prancūzų pamokslininko Guillaume'o d'Auvergne (apie 1180–apie 1249) postilė *Postilla super Epistolas et Evangelia* („Postilė apie laiškus ir evangelijas“, Strasbourg, ne anksčiau 1492), įrišta kartu su Pseudo-Bonaventūros švenčių pamokslais *Sermones mediocres de tempore* („Paprasti metų laikų švenčių pamokslai“, Strasbourg, 1496), paminėta N. Feigelmano „Lietuvos inkunabulų“ papildyme“, tačiau nurodyta kaip XVI a. veikalas³². Šis veikalas yra defektinis – trūksta pradžios ir pabaigos lapų, be to, išleistas nenurodant datos (tik apytikslė buvo nustatyta pagal inkunabulų katalogą).

Inkunabulų papildyme nepaminėtas kartu su Ezopo veikalu *Esopus moralisatus* („Ezopas“, Köln, apie 1499)³³ įrištas pirmasis aligatas – moralinių sentencijų rinkinys su komentarais, priskiriamas Pseudo-Cato – *Catho cum glosa et moralisatione* [„Katonas su žodynu ir paaiškinimais“, XV a. pab.–XVI a. pr.]. Egzempliorius yra defektinis – be antraštinio lapo ir kai kurių pradžios lapų, ir nors apytiksliai išleidimo metų straipsnio autorei nepavyko nustatyti.

Kiti trys inkunabulai yra žinomų viduramžių italų pamokslininkų veikalai: dominikono Iacopo da Varazze (apie 1228–1298) knyga apie šventųjų gyvenimus, priderintus prie liturginio kalendoriaus, *Lombardica historia, que a plerique Aurea legenda sanctorum appellatur* („Lombardijos istorija, kuri daugelio vadinama Aukso legenda [arba] šventųjų [gyvenimais]“, Strasbourg, 1492 m. rugpjūčio 9 d.), pranciškono Roberto Caracciolo (1425–1495) pamokslų rinkinys *Sermones quadragesimales de poenitentia* („Keturiasdešimt pamokslų apie atgailą“, Strasbourg, 1497 m. vasario 3 d.) bei šventojo pranciškono Bernardino Sieniečio (*Bernardino da Siena*, 1388–1444) pamokslų rinkinys *Sermones de*

evangelio aeterno („Pamokslai apie amžinąją evangeliją“, Basel, [apie 1490/1495]). Pastarasis veikalas išleistas nenurodant išleidimo metų (jie nustatyti pagal inkunabulų katalogą) ir turi per visą antraštinį lapą medžio raižinį, kuriame pavaizduotas vienuolis su knyga rankoje (galima manyti, kad tai paties autoriaus atvaizdas). Be to, šios knygos yra išlikęs nesugadintas originalus įrišas medžiu ir pergamentu su dviem sagtimis. Pirmųjų dviejų knygų įrišai taip pat gana geri, tik daug vėlesni – kartono viršeliai, aptraukti ruda oda. Paminėtina, jog Iacopo da Varazze veikalas pelnė tokią šlovę, kad buvo pavadintas *Legenda aurea* – „Aukso legenda“³⁴. Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinyje yra ankstesnė 1488 m. Iacopo da Varazze knygos apie šventųjų gyvenimą laida, išėjusi Niurnberge Georgo Stuchso (m. 1520) spaustuvėje. Šio pamokslininko legendiniai pasakojimai priskiriami XIII amžiuje greta šventųjų asmeninio gyvenimo aprašymų plitusiems naujoviška dvasia sukurtų hagiografinių legendų rinkiniams. Jie buvo skirti labiau dvasininkams, ypač pamokslininkams³⁵.

„Nauji“ inkunabulai

Iš „naujų“ inkunabulų (jų sąrašas pridedamas straipsnio pabaigoje) keturi yra defektiniai – be pradžios ir pabaigos (Johanneso de Werdena, Ludovico de Prussia, Pseudo-Petrus de Palude ir Gerardo Zerbolto van Zutpheno veikalai), trys išleisti be jokių leidybinių duomenų (Publilijaus Syrus, Honorijaus Augustodunensis ir Pierre'o Besuire veikalai), o du su neišsamiais leidybiniais duomenimis.

Visi šie inkunabulai parašyti lotynų kalba, o septyni jų yra religinio turinio. Tarp pastarųjų yra du pamokslų rinkiniai. Tai Kelno vienuolio pranciškono Johanneso de Werdena (m. apie 1330) pamokslų rinkinio antroji dalis, skirta šventiesiems, *Sermones de sanctis Dormi secure* („Pamokslai apie šventuosius“, [Strasbourg], 1500). Šis veikalas yra defektinis – be pradžios ir pabaigos, tačiau išlikęs kolofonas su leidybiniais duomenimis (išleidimo vieta ir leidėjas knygoje nenurodyti – jie nustatyti pagal katalogus): *M.v. Tertia die mensis Augusti* – 1500 rugpjūčio 3. Šis veikalas yra įrištas su dviem XVI a. knygomis.

Kitas pamokslų, skirtų įvairioms religinėms šventėms, rinkinys *Sermones thesauri novi de tempore* („Naujojo lobyno metų laikų švenčių pamokslai“, Strasbourg, 1484) taip pat yra defektinis – be pradžios ir pabaigos (lapai bei įrišas restauruoti). Tokį patį, bet taip pat defektinį egzempliorių turi ir MAB (jis įtrauktas į „Lietuvos inkunabulus“ – nr. 354). N. Feigelmanas šį veikalą klaidingai priskyrė prancūzų teologui Petru de Palude (apie 1277–1342). Kataloge tam pačiam autoriui klaidingai priskirta to paties veikalo 1483 m. laida (nr. 353, Retų knygų ir rankraščių skyriaus egzempliorius). Inkunabulų

kataloge *A Catalogue of Books Printed in the Fifteenth Century Now in the Bodleian Library* šio veikalo autorius nurodomas Pseudo-Petrus de Palude (P-212 ir P-213).

Olandų mistiko, vieno iš religinio sąjūdžio *devotio moderna* (lot. naujas maldingumas, pamaldumas)³⁶ tėvų Gerardo Zerbolto van Zutpheno (1367–1398) religinis veikalas *Tractatus de spiritualibus ascensionibus* („Traktatas apie dvasinius pakilimus“, Lübeck, 1490) yra be antraštinio lapo ir be dviejų paskutinių lapų, – išleidimo vieta ir data nurodyti būtent knygos pabaigoje, tačiau gana gerai išlikęs originalus „vienuolių“ įrišas. Šis traktatas yra vienas svarbiausių Zerbolto van Zutpheno veikalų, buvęs populiarus bei daug kartų leistas XVI a.³⁷

Dar vienas defektinis – be pradžios ir pabaigos (viršelis dingęs) – yra pranciškono Ludovico de Prussia (m. 1498) religinis traktatas *Trilogium animae* („Trilogija apie sielą“, Nürnberg, 1498). Šis inkunabulas vienintelis iš „naujųjų“ yra iliustruotas. Jo lape E recto (veikalas nepaginuotas) yra minėto vokiečių tapytojo Albrechto Dürerio medžio raižinys³⁸. Svarbu pažymėti, kad jame dailininkas nupiešė savo draugo vokiečių humanisto Willibaldo Pirckheimero (1470–1530) portretą³⁹.

Kaip jau minėta, labai dažnai inkunabulai buvo leidžiami nenurodant visų leidybinių duomenų. Vokiečių teologo, filosofo, dar vadinamo „paskutiniu scholastiku“ Gabrielio Bielo (apie 1410/15–1495) veikalas *Epithoma expositionis Canonis misse* („Mišių kanono išdėstymo santrauka“, Tübingen, [1499]) yra pirmojo jo veikalo *Sacri canonis missae expositio* („Švento mišių kanono išdėstymas“, 1488) santrauka ir išleistas nenurodant leidėjo bei išleidimo datos. Tam tikra nuoroda yra 1499 m. data, pateikta po vokiečių humanisto Heinricho Bebelo (1472–1518) eilėraščių antraštinio lapo kitoje pusėje. Nacionalinės bibliotekos egzempliorius defektinis – trūksta dviejų pradžios lapų po antraštinio lapo bei viršutinės viršelio dalies.

Prancūzų benediktino homiletiko Pierre'o Bersuire (apie 1290–1362) trijų dalių veikalas *Repertorium morale* („Moralinis sąrašas“, Nürnberg, 1499) – savotiškas pamokslininkams skirtas žodynas, kuriame svarbiausi Šv. Rašto žodžiai pateikti pagal abėcėlę su moraliniais, pamokančiais svarstymais. Ši knyga, pasirodžiusi prieš 1355 m., buvo labai dažnai leidžiama dar ir XVII a.⁴⁰ Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugoma trečioji šio veikalo dalis yra išleista be autoriaus ir leidybinių duomenų, nes visi duomenys pateikti pirmoje dalyje ir kitose dalyse nekartoti.

Viduramžių teologo, filosofo benediktino Honorijaus Augustodunensis (1080/90–1156) *Solemnis et devota expositio in librum Salomonis, qui dicitur Cantica canticorum; Sigillum Beatae Mariae Virginis* („Paprastas ir pamaldus Saliamono knygos, vadinamos Giesmių giesme, išdėstymas“, [Köln, apie 1499]), išleisti kartu su pamokymais, kaip švęsti Žolinę – Švč. Mergelės Marijos

ėmimo dangun šventę (Nacionalinės bibliotekos egzemplioriui trūksta šio veikalo), yra be jokių leidybinių duomenų – išleidimo vieta, leidėją ir tik apytikslę išleidimo datą pavyko nustatyti pagal įvairių bibliotekų elektroninius katalogus. Kartu šis veikalas yra puikus rankraštinio iliustravimo pavyzdys. Jo pradžioje (lap. A² v; klaidingai pažymėta A³) pirmosios raidės yra nupaišytos ranka, nuspalvintos raudonai bei mėlynai ir dar papuoštos įvairiausiais einančiais per visą lapą ornamentais.

Be jokių leidybinių duomenų išleistas ir antikinei literatūrai priskirtinas inkunabulas – tai *Proverbia Seneca* („Senekos patarlės“, apie 1490). Šis nedidelis 11 puslapių veikalas įdomus ir tuo, kad tikrasis autorius yra ne Lucius Annaeus Seneca (4 pr. Kr.–65), kaip nurodyta antraštiniame lape, o kitas romėnų rašytojas, Publilius Syrus (I a. pr. Kr.). Remiantis inkunabulų spausdintais bei elektroniniais katalogais pavyko nustatyti tik apytikslius išleidimo metus⁴¹ (išleidimo vieta ir leidėjas liko nežinomi). Ši ir prieš tai minėtoji knyga yra kartu surištos su XVI a. knyga.

Juridinio turinio knyga yra vokiečių humanisto, juristo (apibūdinamo kaip sąžiningas teisėjas) Dietricho Gresemundo (1477–1512) *Oratio ad sanctam Synodum Moguntinam elegantissima* („Grakščiausia kalba, [skirta] Mainzo sinodui“, Strasbourg, 1499). Šį veikalą sudaro tik trys lapai, ir jis išleistas nurodant tik metus (išleidimo vieta ir leidėjas nustatyti pagal inkunabulų katalogą).

Inkunabulų nuosavybės ženklai

Senajai knygai ypač svarbūs nuosavybės ženklai (rankraštiniai įrašai, spaudai, ekslibrisai, supereklibrisai), atskleidžiantys knygos kilmę, jų savininkus, skaitytojus. Retas inkunabulas yra be jokių įrašų. Dažniausiai pasitaikantys įrašai, spaudai ar ekslibrisai senosiose knygosose yra įvairių vienuolynų ir bažnyčių, kunigų seminarijų, nuo seno buvusių įvairių knygų saugotojomis. Lietuvoje bibliotekos, kaip ir Vakarų Europoje, atsirado prie religinių institucijų, daugiausia LDK kultūroje besirūpinusių visuomenės švietimu, evangelizacija⁴².

Inkunabulų turėjo Kražių kolegija (rankr. įrašas: *Collegij Crosensis S.J.* – 3 knyga), Tytuvėnų bernardinų vienuolyno biblioteka (rankr. įrašas: *Bibliothecae Citovianensis P.P. Bernardinum* – 4 knygos), Vilniaus basųjų karmelitų vienuolynas (rankr. įrašas: *Bibl. Coll. Vilnensis Carm. Excalc.* – 1 knyga), Vilniaus karmelitų vienuolynas (rankr. įrašas: *Conventus Vilnensis Maioris Fratrum Carmelitarum* – 1 knyga), Vilniaus jėzuitų kolegija (su užbrauktu rankr. įrašu: *Collegii Vilnen. Societ. Jesu.* – 1 knyga), Vilniaus dominikonų vienuolyno biblioteka (rankr. įrašas: *Pro Libraria P. Praedicatorii Vilnensis* – 1 knyga; dominikono autografas: Ioannes Banaxus O.P. – 2 knygos), Kauno arkikatedros bazilikos biblioteka (spaudas: *Bibliotheca*

Capituli Basilicae Metropolitanae Kaunensis – 1 knyga), Vilniaus evangelikų reformatų sinodo biblioteka (spaudas: *Biblioteka Synodu Wileńsk. Evang-Reform.*; spaudas: *Bibliot. Synodi Evang. Reform. Vilnensis*; ekslibrisas: *Bibl.joteka Synodu Wileńskiego Ew.-Ref.*; rankr. įrašas: *Bibliotheca Synodi Evangelico Reformatae Vilnensis* – 1 knyga), Vilniaus katedros kapitulos biblioteka (rankr. įrašas: *Ex Bibliotheca Vnrblis Capituli Vilnensis* – 1 knyga), Pašiaušės jėzuitų kolegija (rankr. įrašas: *Collegij Possausta Societ. Jesu Anno 1655. 1 Jan.* – 1 knyga),

Pašiaušės jėzuitų kolegijos ir Tytuvėnų bernardinų vienuolyno bibliotekos – dviejų skirtingų ordinų rankraštiniai įrašai, esantys kartu vienoje knygoje (Johanneso de Werdenos pamokslų rinkinyje), atskleidžia bibliotekų likimus – Pašiaušės jėzuitų kolegijos rinkiniai, panaikinus jėzuitų ordiną 1773 m. Lietuvoje, atiduoti Tytuvėnų bernardinams⁴³.

Vienas dažniausiai pasitaikančių spaudų yra Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekos – *Библиотека Виленской P. K. Епархіальной Семинарію* (15 knygų). Šį savininką liudija ir Retų knygų ir rankraščių skyriuje saugoma šios bibliotekos inventoriaus knyga *Liber inventarii bibliothecae maioris seminarii archidioecesanii Vilnensis* (F203-1, žr. Retų knygų ir rankraščių skyriaus fondas „Vilniaus dvasinės seminarijos biblioteka“, F203). Pagal knygos su šiuo spaudu nurodytą eilės numerį bei laikymo lentynose vietą galima patikrinti, kaip ji buvo užfiksuota. Pavyzdžiui, Schedelio kronika šioje knygoje įtraukta kaip *De aetate mundi* („Apie pasaulio amžių“), nurodant visus išleidimo duomenis bei skliausteliuose pažymint, kad tai inkunabulas. Anglų teologo ir filosofo pranciškono Richardo de Mediavilla (1247–apie 1302 ar 1307) veikalas *Super quarto sententiarum* („Apie sentencijas“, [Venezia], 1499 gruodžio 17) – Paryžiaus vyskupo Petro Lombardo (*Petrus Lombardus*; apie 1095–1160) *Quatuor Libri Sententiarum* („Sentencijos“, t. 4) komentaras – įrašytas į inventoriaus knygą be jokių išleidimo duomenų, nors jie yra pateikti kolofone (žr. nr. 14955). Minėto Yves de Chartres (apie 1040–1116) veikalo *Liber decretorum, sive Panormia* (1499) išleidimo metai, nurodyti kolofone, perskaityti neteisingi (gal suklysta rašant?) – knygoje parašyta 1799 (žr. nr. 4537). Tačiau viduramžių filosofo scholasto Johno Duns Scoto (*Duns Scotus*; apie 1266–1308) veikalas apie Aristotelio metafiziką *Questiones in metaphysicam Aristoteles* („Klausimai, skirti Aristotelio Metafizikai“, Venezia, 1499 m. rugpjūčio 20 d.) įtrauktas teisingai nurodant išleidimo vietą ir metus, nors jie taip pat pateikti kolofone (žr. nr. 20852).

Iš 9 „naujų“ inkunabulų, priklausiusių šiai bibliotekai, inventoriaus knygoje rasti 6, bet jie įrašyti be išleidimo duomenų. Zerbolto van Zutpheno traktatas iš viso neidentifikuotas, o parašyta taip: *Książka ascetyczna (bardzo stara)* (lenk. asketinė knyga (labai sena) – žr. nr.

26342). Tad galima spėti buvusią nevienodą tuo laiku bibliotekoje dirbusių žmonių kompetenciją. Paminėtina, kad 1 inkunabulas neįtrauktas, kadangi yra surištas su XVI a. knyga, o 2 neįmanoma pažiūrėti, kadangi inventoriaus knyga baigiasi mažesniu eilės numeriu negu yra užrašytas knygoje, tačiau galima manyti, kad jie taip pat nebūtų įtraukti, kadangi įrišti su XVI a. knygomis.

Kartu su Vilniaus vyskupijos kunigų seminarijos bibliotekos spaudu paprastai būna ir Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos rankraštinis įrašas (*Collegij Nesvisiensis S.J.: Inscriptus Cat. lib. Coll. Nesvis. Soc. Jesu* – 7 knygos). Nemažai išliko knygų, priklausiusių Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekai (lipdė: *E Bibliotheca Seminarii Samogitiensis* – 10 knygų) bei Kauno kunigų seminarijai (spaudas: *Metropolijos kunigų seminarijos inventorius* – 9 knygos). Šie knygos ženklai taip pat paprastai būna kartu, nes Žemaičių kunigų seminarija 1864 m. iš Varnių buvo perkelta į Kauną ir iki 1926 m. veikė kaip Žemaičių vyskupijos kunigų seminarija, o 1926 m. tapo Kauno arkivyskupijos metropoline seminarija⁴⁴.

Daugiausia yra inkunabulų, kuriuos naudojo Vilniaus mokslo bičiulių draugija (spaudas ir ekslibrisas: *Towarzystwo przyjaciół nauk w Wilnie*) ir Vilniaus meno ir mokslo muziejaus draugija (spaudas ir ekslibrisas: *Towarzystwo muzeum nauk i sztuki w Wilnie*) – 12 knygų. Šie knygos ženklai yra kartu, nes Vilniaus meno ir mokslo muziejaus draugijos (įkurta 1906 m.) knygos 1914 m. buvo perduotos Vilniaus mokslo bičiulių draugijos bibliotekai⁴⁵. 4 šių bibliotekų inkunabulai yra priklausę Jonui Švanskiui (spaudas: *Jan Szwanski. Contra spem in spem*) ir antikvarui, 1863 m. sukilimo dalyviui Jokūbui Geištoriai (1827–1897) (spaudas: *Jak. Kaz. Gieysztor*). Pastarasis Lietuvoje turėjo apie 5000 tomų biblioteką, kurios likučius 1900 m. nupirko būtent minėtas Švanskis⁴⁶, o vėliau 1909–1910 m. jis dalį senų knygų dovanojo Vilniaus mokslo bičiulių draugijai⁴⁷.

Iš asmeninių bibliotekų paminėtinos garsaus bibliofilo Jono Krizostomo Gintilos (1788–1857) bene didžiausia XIX a. privati biblioteka (1 knyga) bei Wallenrodtų biblioteka Karaliaučiuje (3 knygos). Vieno iš nuosavybės ženklų nepavyko išsiaiškinti – tai lipdė su užrašu: *Soc. Sc. Cult. Vilnensis*. N. Feigelmano inkunabulų kataloge šis savininkas taip pat nenustatytas.

Senosiose knygoje aptinkama labai įvairių rankraštinių įrašų, nepriskirtinų įprastiniams nuosavybės ženkliams, tačiau galinčių suteikti žinių apie knygą, jos skaitytoją ar apskritai apie to meto istoriją. Vienas tokių pavyzdžių yra minėto Jeano de Gersono (1363–1429) teologinio traktato *Collectorium super magnificat* paskutinio lapo kitoje pusėje pateiktas 19 knygų sąrašas (N. Feigelmanas mini 21 poziciją – žr. „Lietuvos inkunabulai“, nr. 175), sudarytas 1560 m.⁴⁸ Tarp šių knygų minima, nenurodant jokių išleidimo duomenų, lenkų pamokslininko Jakubo Wujeko (1541–1597) postilė (*Postilla Wuikowa polska*), Biblija

(*Biblia in folio*), Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimai (*Canones decreta Concil Trident*) ir kt.

Išvados

Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinys yra antras pagal dydį, palyginti su Vilniaus universiteto ir Mokslų akademijos bibliotekų rinkiniais. Jis svarbus retais ir įdomiais egzemplioriais, įvairus turiniu, gausus nuosavybės ženklų. Aptariant inkunabulų rinkinį daugiausia buvo remtasi N. Feigelmano inkunabulų katalogu – vieninteliu šaltiniu, tačiau, per laiką pakitus informacinėms priemonėms, buvo išskirtos jame pastebėtos klaidos, pavardžių rašymo netikslumai, nustatytos autorių gimimo ir mirties datos ir kt.

J. Tumelis jau 1984 m., vertindamas tuometinį Nacionalinės bibliotekos inkunabulų rinkinį, teigė, kad „tik šešių inkunabulų egzemplioriai išlikę kitose respublikos bibliotekose; kai kurie iš jų itin retai aptinkami ne tik didžiausiose TSRS, bet ir užsienio inkunabulų rinkiniuose.“⁴⁹ Be to, iš 9 „naujų“ inkunabulų rinkinį papildžiusių egzempliorių 8 neaptinkami nei Vilniaus universiteto, nei Mokslų akademijos bibliotekose. Visų Nacionalinės bibliotekos inkunabulų bibliografiniai įrašai yra LIBIS suvestiniame kataloge.

Priedas

„Nauji“ inkunabulai:

1. Pierre Bersuire (apie 1290–1362). *Repertorium morale perutile predicatoribus*. Nürnberg: Antonius Koberger, 1499 vasario 4. D. 3 (R.XV:E.1).
2. Gabriel Biel (apie 1410/15–1495). *Epithoma expositionis Canonis misse*. Tübingen: [Johann Otmar; Friedrich Meynberger], [1499 tarp vasario 20 ir lapkričio 29] (R.XV:C.1).
3. Dietrich Gresemund (1477–1512). *Oratio ad sanctam Synodum Moguntinam elegantissima*. [Strasbourg: Martin Flach], 1499 (R.XV:C.2(2)).
4. Honorius Augustodunensis (1080/90–1156). *Solemnis et devota expositio in librum Salomonis, qui dicitur Cantica canticorum; Sigillum Beatae Mariae Virginis*. [Köln: Johann Guldenschaff, apie 1499] (R.XV:C.3(3)).
5. Johannes, de Werdena (m. apie 1330). *Sermones Dormi secure vel dormi sine cure de tempore et de sanctis*. [Strasbourg: Johann Grüninger], 1500. D. 1-2. D. 1: *Sermones de sanctis Dormi secure*, 1500 rugpjūčio 3 (R.XV:B.12(1)).
6. Ludovicus, de Prussia (m. 1498). *Trilogium anime*. Nürnberg: Antonius Koberger, 1498 (R.XV:C.4).
7. Publilius Syrus (I a. pr. Kr.). *Proverbia Senece*. [S.l.: s.n., apie 1490] (R.XV:C.3(2)).

8. Pseudo-Petrus de Palude. *Sermones thesauri novi de tempore*. Strasbourg: [typogr. operis „Vitas Patrum“], 1484 (R.XV:D.23).

9. Zerbolt van Zutphen, Gerard (1367–1398). *Tractatus de spiritualibus ascensionibus*. Lübeck: [Mohnkopf-druckerei], 1490 (R.XV:A.3).

¹ Visuotinė lietuvių enciklopedija. – Vilnius, 2005. – T. 8, p. 142. Tikslūs pradžios metai įvairuoja enciklopediniuose leidiniuose, bet sutartinai ji siejama su spaudos išradimu (Žr.: Knygotyra : enciklopedinis žodynas. 1997, p. 131; Glaister, Geoffrey Ashall. *Encyclopedia of the book*. 2001. P. 241; Vladimirovas, Levas. *Knygos istorija*. 1979. P. 165).

² Glaister, Geoffrey Ashall. *Encyclopedia of the book*. – London, 2001. – P. 241; *Lexikon der Buchkunst und Bibliophilie / herausgegeben von Karl Klaus Walther*. – München [etc.], 1988. – P. 227.

³ Tumelis, Juozas. „Lietuvos inkunabulų katalogas“ // Pergalė. – 1975, Nr. 12, p. 167-170; Vladimirovas, L. *Lietuvos inkunabulų katalogas // Knygotyra*. – T. 6 (1979), p. 163-166.

⁴ Autorės straipsnyje „Apie LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinį“ (Tarp knygų. 2007, Nr. 1, p. 14) nurodyti 84 inkunabulai, nes nebuvo įtrauktas Šv. Rašto 1 lapo fragmentas ir autorės naujai nustatytas dar vienas inkunabulas.

⁵ [vairūs vokiečių šaltiniai S. Branto gimimo datą pateikia skirtingai: 1457 – *Deutsche Biographische Enzyklopädie*. 1999, t. 2, p. 73; 1458 – *Deutsche Nationalbibliothek*; 1457/8 – http://de.wikipedia.org/wiki/Sebastian_Brant].

⁶ Steponaitienė, Jolita, Pukštaitė, Lina. „Kvailių laivas“ // Tarp knygų. – 2003, Nr. 5, p. 18-20.

⁷ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. – Vilnius, 1975. – P. 129. [rašas 112; Laucevičius, Edmundas. XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose. – Vilnius, 1976. – P. 91.

⁸ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 31.

⁹ Plačiau apie šią knygą: Misiūnienė, Jadvyga. *Senosios kosmografijos LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje // Tarp knygų*. – 2002, Nr. 12, p. 16-17.

¹⁰ Plačiau apie mišioulos autorės straipsnis „Mišiolai“ (Tarp knygų. 2005, Nr. 4, p. 17-20).

¹¹ *Muzikos enciklopedija*. – Vilnius, 2000. – T. 1, p. 469.

¹² <http://www.hoasm.org/IVM/MusicPrinting.html>.

¹³ Kłoczowski, Jerzy. *Krikščionių bendruomenės besikuriančioje Europoje*. – Vilnius, 2006. – P. 279.

¹⁴ Ten pat, p. 416.

¹⁵ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 237. [rašas 315; Tumelis, Juozas. *Nauji Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos inkunabulai // Bibliotekų darbas*. – 1984, Nr. 12, p. 31.

¹⁶ Žr. lap. xx6 verso: „... frat[er] Nicolaum de ausmo ordinis minor[um] indignu[m] ... apud nostru[m] locu[m] p[ro]pe Mediolanu[m] s[an]cte[m] Marie de angeli M.CCCC.XLiiij. Nouembris. 28. die sabbati p[ro]ximian adue[n]tum hora quasi sexta. ...“

¹⁷ <http://www.maggs.com/title/CO16346.asp>.

¹⁸ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 45.

¹⁹ *Lietuvių enciklopedija*. – Boston, 1956. – T. 8, p. 528.

²⁰ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 26.

²¹ Ten pat, p. 27.

²² Vladimirovas, Levas. *Knygos istorija*. – Vilnius, 1979. – P. 171.

²³ Ten pat, p. 167.

²⁴ http://de.wikipedia.org/wiki/Hartmann_Schedel.

²⁵ *Die Holzschnitte zu Sebastian Brants „Narrenschiff“: 121 Bildtafeln / herausgegeben von Manfred Lemmer*. – 2. Aufl. – Leipzig, 1979. – P. 127, 131; <http://de.wikipedia.org/wiki/Narrenschiff>.

²⁶ <http://www.lib.rochester.edu/index.cfm?PAGE=3422>.

²⁷ Burba, Domininkas, Pacevičius, Arvydas. *Portretinės graffiti senųjų Lietuvos knygų parašėse: kūrybinės iškrovo mėginant plunksną // Knygotyra*. – T. 46 (2006), p. 153-176.

²⁸ Vladimirovas, Levas. *Knygos istorija ...*, p. 169.

²⁹ Ten pat, p. 172.

³⁰ Laucevičius, Edmundas. *XV–XVIII knygų įrišimai ...*, p. 23.

³¹ Tumelis, Juozas. *Nauji Lietuvos TSR valstybinės ...*, p. 30.

³² Feigelmanas, Nojus. „Lietuvos inkunabulų“ papildymas // *Knygotyra*. – T. 9, sąs. 1 (1983), p. 98. 4 įrašė įsivėlusį korektūros klaidą: vietoj Bonaventuros veikalo 1496 metų išspausdinta 1596 metai.

³³ Ten pat, p. 97. [rašas 1.

³⁴ Kłoczowski, Jerzy. *Krikščionių bendruomenės ...*, p. 279.

³⁵ Plačiau: Le Goff, Jacques. *Skaistyklės gimimas*. – Vilnius, 2005. – P. 375-376.

³⁶ Religinis sąjūdis, kilęs XIV–XV a. bendrojo gyvenimo brolių ir seserų, regulinių kanauninkų ir kitų vienuolijose Nyderlanduose. Siekė kiekvieno krikščionio pastovaus asmens tobulėjimo ugdant asmeninį pamaldumą, saiką žemiškųjų dalykų atžvilgiu. Sektiniausias pavyzdys yra Jėzaus Kristaus gyvenimas žemėje (žr. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 2003. T. 4, p. 656-657).

³⁷ Plačiau: <http://www.ilab.org/db/detail.php?lang=ch&booknr=305378927>.

³⁸ Knygoje dailininkas nenurodytas; nustatytas pagal <http://www.artfund.org/artwork/4687/trilogium-animac-with-woodcut-attributed>.

³⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Willibald_Pirckheimer.

⁴⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Pierre_Bersuire.

⁴¹ *A catalogue of books printed in the fifteenth century now in the Bodleian Library / by Alan Coates ... [et al.]*. – Oxford, 2005. – S. 156-160;

http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante01/Publilius/pub_sent.html.

⁴² Pacevičius, Arvydas. *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais : dingęs knygos pasaulis*. – Vilnius, 2005. – P. 245.

⁴³ Ten pat, p. 60.

⁴⁴ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 407; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. – 2006. – T. 9, p. 616-617.

⁴⁵ Kisarauskas, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai, 1518–1918*. – Vilnius, 1984. – P. 147.

⁴⁶ Ten pat, p. 46.

⁴⁷ Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai ...*, p. 405.

⁴⁸ Rankraštinis įrašas: *Libri, quod ... veniblis N.B. Ecclia Gelm... didit 1560 (knygų sąrašas), comza, amatt, capat czerwona. Pasirašo: N. B. C. D. Kunigas su knygomis bažnyčiai paliko ir liturginius rūbus: kamžą, arnotą ir raudoną kapą.*

⁴⁹ Tumelis, Juozas. *Nauji Lietuvos TSR valstybinės ...*, p. 30.

Summary

“Old” and “New” Incunabula of the Rare Book and Manuscript Department of the National Library of Lithuania

Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ-VERBICKIENĖ

There are 86 incunabula in the Rare Book and Manuscript Department of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. The article reviews them taking into consideration authors, publishers, place of publication, content, illustrations, binding types, and provenance. With

the focus on most interesting and rare editions, specific features of the incunabula are discussed. 6 incunabula not registered in any known catalogue or list and 9 incunabula identified by the author of the article are reviewed separately.